

השפה הערבית בחינוך העברי ככלי לשותפות

נייר עמדה

מוגש לוועדת ההיגוי "חינוך לשותפות", מינהל עובדי הוראה – משרד החינוך

אנו מברכים על הקמת הוועדה לקידום חיים בשותפות. בנייר עמדה זה אנו מבקשים להציג בפני הוועדה את סוגיית הוראת הערבית בבתי ספר עבריים בישראל, סוגיה בעלת השפעה מכרעת על המפגש בין תלמידים ותלמידות יהודים וערבים בישראל.

ידיעת ערבית בקרב יהודים וידיעת עברית בקרב ערבים הן כלי מרכזי ומהותי בשותפות, וכך גם ההיכרות החיובית והאזרחית עם שתי השפות, בכלל זה עם ההקשרים התרבותיים הרחבים שלהן. שליטה טובה יותר של תלמידים יהודים בערבית ושל תלמידים ערבים בעברית תוכל להפריך דעות קדומות, להפחית את תחושת הזרות והפחד, לאפשר תקשורת אפקטיבית בין הקבוצות ולשמש גשר לשותפות שוויונית.

לנוכח יחסי הכוחות בין ערבים ליהודים בישראל, ולנוכח הסכסוך הלאומי המתמשך, לסוגיית לימוד השפות משנה חשיבות. סוגיה זו צריכה להיבחן ביסודיות בידי ועדת ההיגוי "חינוך לשותפות", שמטרתה להעמיק את ההיכרות בין התלמידות והתלמידים הערבים והיהודים בישראל, בין השאר על ידי הרחבת תוכניות המפגשים ביניהם.

כיום, תוכניות המפגשים והלימוד המשותף אינן רבות, והתוכניות הקיימות מתנהלות ללא יכולת של התלמידים לתקשר אלה עם אלה בשפת אימם. בעקבות זאת, התקשורת במפגשים היא חלקית, מתווכת על ידי המורות והמורים, וחשופה דרך קבע לעיוות ולשיבוש המגבירים את אי-האמון והחשדנות בין הקבוצות. היות שתוכניות אלו נועדו לבסס אמון ולהפחית את הניכור, אי-ידיעת השפה של המשתתפים בהן פוגעת ביכולתן להשיג את מטרתן. על כן, אנו ממליצים שהוועדה תעלה על סדר יומה את מחסום השפה ותפעל לקידום היכולת של כלל התלמידים בישראל לתקשר אלה בשפתם של אלה, בין השאר באמצעות הפיכת המפגש המשותף לחלק אינטגרלי מתוכנית הלימודים.

במסמך זה נציג תובנות והמלצות פרי ניסיון ארוך שנים של שלושת הארגונים השותפים לנייר העמדה בהתמודדות עם אתגר הוראת השפה הערבית במערכת החינוך העברית. תובנותינו והמלצותינו מתבססות הן על ניסיון בהפעלת תוכניות להוראת ערבית לאורך שנים, הן על ניסיון בכתיבת חומרי לימוד להוראת ערבית. כמו כן, הן מתבססות על מחקרים שערכנו ועל עבודה ארוכת שנים מול אגף שפות במשרד החינוך.

תמונת המצב הנוכחית

משרד החינוך קבע שלשפה יש חשיבות רבה, ושיש ללמד את השפה הערבית בבתי הספר העבריים בישראל. ידיעת השפה הערבית בקרב יהודים, נטען, תוכל לחזק ולהעשיר את החיים המשותפים של אזרחים יהודים וערבים בישראל, לפתוח צוהר לחברה, לתרבות ולהיסטוריה של המרחב המזרח-תיכוני, וגם לחזק את

הקשר של כמחצית מהיהודים בישראל עם מורשתם. על אף זאת, מחקרים מראים כי רק מיעוט קטן של תלמידים בוחרים ללמוד ערבית. יתרה מזו, ישנה ירידה במספר הלומדים ערבית לאורך השנים, ואפילו אלה שלמדו ערבית לכל אורך שנותיהם בחטיבה ובתיכון אינם מסוגלים בדרך כלל להתבטא בערבית ברמה בסיסית. במחקר שפרסם מרכז המחקר והמידע של הכנסת¹ בינואר 2022 נמצא כי פחות ופחות תלמידים יהודים לומדים ערבית, בכל שכבות הגיל. כך, לדוגמה, בשנת 2022 נלמדה השפה הערבית ב-190 בתי ספר יסודיים, לעומת 220 בתי ספר בשנת 2017. כמו כן, בשליש מחטיבות הביניים אין לימודי ערבית כלל (אף על פי שלימוד הערבית מוגדר כחובה בשכבת גיל זו); ואילו בתיכון פחות תלמידים ניגשים לבגרות בערבית – כ-2,500 תלמידים בשנת 2021, לעומת כ-4,000 בשנים 2015 ו-2016. המחקר מצא כי לבגרות בערבית ניגשים רק כ-3.7% מהתלמידים דוברי העברית, כלומר 96.3% מתלמידי התיכון היהודים בישראל אינם לומדים ערבית.

יתרה מזו, כפי שצוין לעיל, מחקר שערכה עמותת סיכוי-אופוק² מעלה כי מרבית התלמידים דוברי העברית – גם אלה שנכחו בשיעורי ערבית וגם אלה שלא למדו ערבית כלל – מסיימים את לימודיהם בלי יכולת לקיים תקשורת בסיסית בשפה זו. רק 1.6% מבוגרי מערכת החינוך העברית יכולים לתקשר בערבית על בסיס לימודיהם בבית הספר. נוסף על כך, על פי דוח מחקר של אוניברסיטת תל אביב ומכון ון ליר,³ רק 2.4% מהיהודים בישראל מסוגלים לקרוא טקסט קצר בערבית, רק 1.4% מהם מסוגלים לכתוב פסקה או הודעת דוא"ל בערבית, ורק 0.4% מהם מסוגלים לקרוא ספר בערבית. אלו הם שיעורים נמוכים מאוד, ואף מזעריים, המחייבים חשיבה מחדש. אם כן, אף על פי שמשרד החינוך משקיע משאבים בהוראת הערבית, יהודים בישראל אינם יודעים לשוחח בערבית בסיסית.

לימוד שפה מחייב השקעת זמן ומאמץ, ועל כן נדרש לספק לתלמידים מניעים חזקים דיים לרכוש מיומנויות ממשיות בערבית, וגם תנאים מיטביים לעשות זאת. במצב העניינים היום, המוטיבציה של התלמידים ללמוד ערבית נמוכה: על בתי הספר אין מוטלת חובה של ממש ללמד ערבית, ידיעת השפה אינה תנאי סף לסיום 12 שנות לימוד, ואופן הוראת השפה אינו אפקטיבי. להלן יוצגו המלצות עיקריות ליצירת שינוי משמעותי בתחום זה במערכת החינוך. כאמור לעיל, ההמלצות בנייר עמדה זה מבוססות בין היתר על דוחות שהכינו שלושת הארגונים והם משלימים יחד תמונה רחבה.⁴ מבחינת המיקוד, הדוח המשותף למכון ון ליר ויוזמות אברהם מספק עקרונות לימוד שיוכלו לשמש תשתית לבניית תוכניות לימודים חדשות ומתקדמות לבתי הספר היסודיים, לחטיבות הביניים ולתיכונים. הדוחות של עמותת סיכוי-אופוק מדגישים את הצורך ביצירת תשתית מערכתית מחייבת ללמידה, ומציגים המלצות להכשרת מורים ולפיתוח מקצועי.

המלצות לטווח הבינוני והארוך

1. התאמת תוכנית הלימודים ליעדים שנקבעו

כדי להגביר את המוטיבציה ללימוד השפה ואת האפקטיביות של ההוראה יש לקדם רכישת מיומנויות אקטיביות ותקשורתיות בערבית, בכללן דיבור וכתובה. לפיכך, אנו ממליצים ללמד ערבית מדוברת לצד

¹ א' וייסבלאי, [הוראת השפה הערבית בחינוך העברי](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ינואר 2022.

² מ' בליקוף, [לימודי ערבית בחינוך העברי](#), עמותת סיכוי-אופוק, יולי 2018.

³ יהודה שנהב ואחרים, [ידיעת ערבית בקרב יהודים בישראל](#), מכון ון ליר ירושלים, 2015.

⁴ י' מנדל ואחרים, [ערבים, יהודים, ערבית: הוראת הערבית בישראל ואתגריה](#), מנאראת – מכון ון ליר בירושלים, ויוזמות אברהם, 2020; בליקוף (לעיל הערה 2).

ערבית ספרותית על רצף לשוני אחד. כמו כן, אנו ממליצים ללמד את האותיות הערביות כבר בבית הספר היסודי.

אנו סבורים כי הוראת הערבית בארץ אינה ממצה את הפוטנציאל האדיר שיש לה – לא בהקשר של קידום הידע בערבית בחברה היהודית, ולא בהקשר של קידום יחסי יהודים-ערבים בצורה חיובית וטובה. לפיכך, יש לחשוב מחדש על מטרות הלימוד, ויש לעשות זאת במסגרת של חשיבה משותפת של יהודים וערבים, מתוך הענקת משקל מרכזי גם לחוקרים ולקובעי מדיניות ערבים. נדרש לקדם את הוראת הערבית מתוך גישה הרואה בלימודי השפה כלי ליצירת שותפות, ואמצעי לקידום חברה משותפת וחיבור בין אנשים. בתוך כך יש לחזק את לימודי הערבית בהקשר האזרחי המקומי, בהיותה שפתם של כחמישית מאזרחי ישראל, וגם שפת המורשת של לפחות מחצית מהיהודים בישראל. יש לעשות זאת בין השאר באמצעות היכרות עם טקסטים, עם שירים ועם מושגים המרחיבים את המבט וכוללים הקשרים חברתיים, תרבותיים, פוליטיים והיסטוריים של השפה הערבית.

2. הגדלת מספר שנות הלימוד ויצירת תשתית מחייבת ללמידה

בטווח הקרוב יש להרחיב את לימודי הרשות בשפה הערבית בכיתות ה'–ו', באופן שלימוד הערבית יהיה חלק בלתי נפרד מתוכנית הלימודים בכל המחוזות. יש לעשות זאת מתוך יצירת רצף פדגוגי בין הלימודים בכיתות הנמוכות ללימודים בחטיבות הביניים. כלומר, יש לוודא כי לימודי הערבית בבתי הספר היסודיים יתרמו ללימודי הערבית בחטיבות העליונות, וכי הלימודים בתיכון יתבססו על ידע קודם בערבית וישלמו אותו.

בטווח הארוך, השפה הערבית צריכה להילמד לאורך כל שנות הלימוד, מכיתה א' עד י"ב – לפי הגישה הרב- לשונית שאימץ משרד החינוך, ומתוך יצירת רצף פדגוגי בין הכיתות הנמוכות לכיתות הגבוהות.

כמו כן, ידע בסיסי בערבית צריך להיות תנאי לקבלת תעודת בגרות. כמו במקצועות המדעים וההשכלה הכללית בכיתה י' (מוט"ב), יש לקבוע שציון "עובר" במיומנויות השפה הערבית יהיה אחד התנאים לזכאות לתעודת בגרות.

3. הכשרות מורים ופיתוח מקצועי של מורות

מורים הם ההון האנושי של מערכת החינוך, שכן עליהם מוטל להנחיל לתלמידים את הידע, את הערכים ואת המיומנויות. ואולם, תוכניות ההכשרה להוראת ערבית כשפה שנייה בישראל לוקות בחסר, והן משמשות מראה למעמד הערבית בישראל בכלל ולמצב הוראת הערבית בחינוך העברי בפרט. על כן, כל פעולה לקידום הוראת הערבית בישראל חייבת לכלול גם חיזוק והעמקה של ההכשרה הניתנת למורים לעתיד, ומתן כלים למורים המלמדים במערכת היום.⁵

⁵ להרחבה ראו י' מעוז שי, [הכשרות מורים להוראת ערבית בחינוך העברי](#), עמותת סיכוי-אופוק, יולי 2021.

המלצות לטווח המידי

1. כיום פועלים במערכת החינוך כ-1,200 מורות ומורים להוראת ערבית כשפה שנייה, בכל שכבות הגיל. כבר כעת אפשר ליזום הכשרה מקצועית נרחבת שתפתח את יכולותיהם של המורים הללו לתרגל עם תלמידיהם את כל מיומנויות השפה, מתוך התמקדות בדיבור ובכתיבה.
2. ישנם יותר מ-900 מורים ומורות ערבים המתמחים בהוראת ערבית כשפת אם ואינם מלמדים במערכת החינוך היום. יש ליזום השמה של מורים ומורות אלו בחינוך העברי באמצעות קול קורא לפיתוח מקצועי ייעודי.
3. יש להוסיף תנאי לקבלת רישיון הוראה למורים המתמחים בשפה הערבית – בחינה בהוראה בערבית, שתבדוק את כושר הביטוי שלהם ואת יכולתם ללמד שיעור בערבית, בשפה ספרותית או מדוברת. בטווח הארוך, התנאי הזה נועד לבסס את הוראת הערבית במערכת החינוך העברית על מורות ומורים המסוגלים ללמד בערבית, ולקדם העסקה של מורים ערבים לשפה הערבית.